

„Gyújtsd meg!”

A pénz mint drámai motívum

Nem kell túlbuzgó színházba járónak lenni ahhoz, hogy ha szóba kerül a pénz előadásokban történő szerepe, említése, gondolkodás nélkül két zenés darabban elhangzó idézet jusson eszünkbe. Az egyik a lányai jó kiházasítása miatt aggódó szegény tejesember visszatérő dalának kezdő sora, a Ha én gazdag lennék... A másik, a Money, Money pedig a *Kabaré* című musical talán legismertebb songja, amit Sally, a mulató sztárja énekel, aki számára az életet jelentő színpadi csillogás nélkülözhetetlen eszköze a pénz. Aki viszont a drámairodalom világában is jártasabb, annak elsőre nyilván Molière vígjátéka, *A fősvény* ugrik be, mint a pénz okozta bajok legismertebbje abban a drámabokorban, amelynek a római Plautus kapzsiságáról szóló vígjátékától, *A bögrétől* kezdve minden nemzeti drámairodalom kitermelte a maga fősvényét megleckéztető komédiáját.

És azon művek felsorolása, melyekben a pénznek cselekményt mozgató, konfliktust működtető motivációs eszközként meghatározó szerepe van, tudjuk, hosszan folytatható, akár egy testes tematikus drámakalauzt is lehetne ezekből a szövegekből összeállítani. Ebben mindenképpen kiemelkedő helye lenne, megkülönböztetett figyelmet érdemelne Shakespeare-től, akit kihagyni ebben a témában sem lehet, *A velencei kalmár*, melyben Shylock, az uzorás olyan feltétellel ad kölcsönt Antoniónak, a kalmárnak, hogy ha ez három hónap után nem fizeti vissza a kapott összeget, akkor testéből az uzorás egy font húst vághat ki. Hasonlóképpen emblematis példát lehet a modern drámairodalom egyik legismertebb pénzzel kapcsolatos drámai műve, Dürrenmatt tragikomédiája, *Az öreg hölgy látogatása*, melyben a dúsgazdag milliomosnő úgy akarja megbosszulni az őt egykor megszégyenítő, prostitúcióba taszító férfit, hogy felbér-

A *Pérez az irodalomban* című konferenciát az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontja Irodalomtudományi Intézetének Modern Magyar Irodalmi Osztálya szervezésében tartották meg 2015. december 9-én és 10-én Budapesten, az MTA BTK Zenetudományi Intézetének Bartók Termében.

li a várost, öljék meg, amit a trágya jelentésű Güllen városka magukat becsületesebbnek tartó lakosai elsőre elutasítanak, de miután nem tudnak ellenállni az öreg hölgy által ígért pénz csábításának, végül is kollektíve megölik polgártársukat, kinek halálát a hivatalos orvosi jelentés szerint szívroham okozta. De hogy ne soroljam tovább a példákat, inkább csak utalok néhány olyan ismert témára, melynek mozgatómotívuma a pénz, mint a szegénység, az eladósodás, a vagyon vagy a megálmodott jólét utáni vágy, az erkölcsi romlottság, a családi és emberi kapcsolatok romlása és még sok-sok baj, melyekről drámák sora szól, amit számos magyar mű is gazdagít. Kezdve drámahagyományunk olyan jelentős alkotásaitól, mint Vörösmarty *Csongor és Tündéje*, melyben a boldogságot a gazdagságban vélő Kalmárnak kell csalódnia, mivel a boldogság másutt van, nem a pénzben, ahogy ő vélte, vagy mint Madách *Tragédiájának* londoni színe, melyben az új világnak vélt kapitalizmus kezdetén a pénztől való függőség több változatát ismerhetjük meg, egészen napjaink drámairodalmáig, melyből ezúttal Spiró György opusának néhány darabját, cím szerint a *Kvartett*t, az *Elsötétítést*, a *Koccanást* választottam, hogy ezek egy-egy mozzanatára történő utalással, illetve a pénznek mint drámai motívumnak a kérdését a mű teljes egészében tematizáló *Prab* elemzésével nyújtsak adalékokat választott tárgyunkhoz. Ha Spiró Györgynek az utóbbi két évtizedben színpadra írt szövegeit vizsgáljuk, különös elmozdulást tapasztalunk. Míg az előző időszakot záró, tréfásan, de nem minden célzás nélkül mohózatnak nevezett műben, címével gyanús tevékenységre utaló *Virsaftban* a pénznek mint a kollektív bűnösség eszközének van szerepe, addig a *Kvartett*-től kezdve „egyre erősebb elmozdulás érzékelhető a bonyolult, belső világgal rendelkező karakterek felé”, ahogy Spiró-tanulmányában Radnóti Zsuzsa írja. S ez folytatódik a témából következően sajátos módon az *Elsötétítésben*, a *Koccanásban*, de kivált a *Prabban*.

A *Kvartett*t Spiró nevezi egy interjúban *Az öreg hölgy látogatása* inverzének, annak alapján, hogy Dürrenmattnál a milliárdos nő azért látogat vissza szülővárosába, hogy bosszút álljon az őt ért egykori sérelmekért, Spirónál viszont azért jön vissza Amerikából Pestre a Vendégnek nevezett szereplő, hogy meghálálja az egykori talán életmentő segítséget, azt, hogy 1957-ben, amikor a levert forradalom után kezdték összeszedni a „bűnösök” listáján szereplő fiatalokat, akkor az Öreg szólta neki, szökjön meg, amit a Vendég meg is tett. Bécsbe, majd Amerikába ment, ahonnan gazdag emberként tér vissza – pénzzel leróni háláját. Csakhogy az idő során kemény vonalas komcsivá lett Öreg, aki képtelen elfogadni a legújabb változásokat, s tiltakozásként feszt az ejrosportot nézi és a Kádár-kor sajtójából megszállottan másolja ki a cikkeket, mielőtt ezeket az új hatalom meg-

semmisítené, nem emlékszik semmire, s a pénzt sem fogadja el. A második világháború idejét, a harmadik zsidótörvény kihirdetésének napját idézi az *Elsötétítés*, melynek a zsidó származású férfi, hogy imádott feleségét és kislányukat megmentse a rájuk is leselkedő veszélytől, felajánlja egy, különben egykor a Nőbe szerelmes, származás tekintetében makulátlan Barátnak, kössön névleges házasságot az asszonnyal, és adoptálja a kislányt. A Férfi és a Nő közötti kemény vádaskodásoktól sem mentes vitát és a Barát kezdeti hezitálását, majd beleegyezését követően, a két férfi által kötendő alku során szóba kerül a pénz. A különben is már strómani szerepet vállaló Barát üzleti jellegű megjegyzését („Kérlek szépen, a tárgyra térek”) érti úgy a Férfi, térjenek rá az alku anyagi vonzatára: „Így tehát a feleségemért is pénzt kérsz?” – kérdezi. Majd ezt egy újabb kérdéssel überolja is: „Steigerolni méltóztat?” Erre csattan fel a Nő: „Undorító!” Majd miután a Barát bevallja, hogy vagyontalan senkiházi, aki talán férjnek is, nevelőapának is alkalmatlan, diszkrétan utal rá, szolgálataért legalább pénzt kapjon. S mivel közben felébred a Nő önérzete, most már ő kéri arra a Barátot, ne habozzon, vegye el, mert az „példátlanul gusztustalan, ahogy egy férfi a nejét árulja”, s ő inkább azé lesz, aki érte pénzt kap, mint azé, aki őt pénzért adja oda. Az előbbi két példától különbözik a szereplők cselekedeteit befolyásoló pénz motivikus funkciója a *Koccanásban*. Itt, a nagyvárosi főútvonal egyik kereszteződésében, a reggeli csúcsgorgalom idején, egy koccanás és az azt követő veszteglő hosszú kocsisor, útjuk folytatásának lehetőségétől megfosztott, a társadalom szinte minden rétegét képviselő utasai közül, megneszelve a kínálkozó alkalmat, többen gyors pénzkeresési akcióba kezdenek: megtalálják a módját, hogy kávé, teát főzzenek, virslit, sört, üdítőt áruljanak. Pénz reményében beindul az emberi leleményesség határait nem ismerő folyamata. Miközben a koccanás folytán várakozásra kényszerült embergubancban, ahogy Margócsy István írja kritikájában, a „színpadon egy egész társadalom épül ki”, melyben olykor már-már túl heves, de a kényszerhelyzetből következő, emberek közötti koccanásepizódok játszódnak le, néhányan ezt igyekeznek saját kis hasznukra fordítani, pont úgy, ahogy ez a társadalomban is történik.

A motiváció, mint motívumok sora, szövevénye, a drámában kifejezettebben vagy helyzethez, vagy pedig szereplőtípushoz kapcsolódva fejti ki hatását. Ha az utóbbi eset fordul elő, annak eredményeként születnek az ún. fősvénykomédiák, ha viszont az előbbi változat a meghatározó, akkor születnek az olyan, nem komikus, hanem a komikumot a tragikummal vegyítő művek, mint Spiró György *Prahja*. S bár bizonyos drámatípusokra felismerhetően inkább vagy az egyik, vagy pedig a másik változat jellemző, a kettő külön elválaszthatatlan, csak együtt, egymást kiegészítve hatáso-

sak igazán. Amellett, hogy a motívumokat az adott helyzethez kell megválasztani, ami elengedhetetlen, de mind cselekményt mozgó, menetnek alakulását befolyásoló, mind pedig jellemábrázoló erejük csak a szituáció és az alakok szoros összefonódása által fejtheti ki drámai hatását. Ennek kiváló példája a *Prób*. De ahhoz, hogy a motívumrendszer elemző bemutatására sor kerülhessen, vázolni kell a darab tartalmát.

A mű gerincét képező alaptéma az anyagi jólét jelentette boldogság utáni vágy, ami egészen váratlanul realitásnak mutatkozik akkor, amikor a Férfi közli feleségével, hogy eddigi titokban folytatott lottózásának eredménye a hatszázmillió forintot jelentő öt találat. A mesébe illő nyereség számukra virtuális lehetőséget jelent vágyuk megvalósítására, ugyanakkor viszont olyan teher is, amivel nem tudnak mit kezdeni. Persze, először hogy Koltai Tamás előadás-kritikáját idézzem, „azt hiszik, tudnak, filmeken szocializált fantáziájuk [...] elszabadul, szigetet, tengerparti villát, bányát akarnak vásárolni, hat kilométer magánutat építeni, aztán amikor komolyra fordul a dolog, kiderül, hogy nincs valóságos horizontjuk”. Örömeiket félelem zavarja meg, reményeiket bizonytalanság, tanácsstalanság kezdi ki. Éppen úgy, mint kettejük évtizedeken át kialakult, nem zavartalan, de a megszokásban állandósult kapcsolatát. Hogy a dráma(i)struktúra működésbe jöjjön, Spiró rövid, igen céltudatos felvezetést ad. Előbb a színhelyre vonatkozó tudnivalókat közli: „vidéki, lerobbant ház konyhája, amelyben még falikút van, PB-palackos gázrezsó, régi, nehézkes asztal és hokedlik, valamint üveges konyhaszekrény; fák, bokrok látszanak odakintről; jobbra a kertbe vezető üveges ajtó mellett egy vedlett fonott karszék, az ablakpárkányon befőttek, az ablakban nagy üveg uborka kovászolódik”. Itt ül a Nő, aki középkorú, s éppen „krumplit pucol”, amit vízzel teli lábosba dobál. Időpont: „Nappal.” Érkezik a Férfi, szokatlan időpontban, amikor a munkahelyén kellene lennie. Sorjáznak a Nő kérdései: „...rosszul vagy?... Kirúgtak?... Megszűnt a vállalat?” Nem, nem, nem. „Hát akkor?” „Semmi... gondoltam, mára elég volt... Úgy mindenből.” A Nő nem érti. Aztán lassan, félve, a Férfi elárulja, hogy egy ideje lottózik. Ebből – van eszed, amikor garasoskodunk alapon – egy gyors vita kerekedik, amit a Férfi azzal zár le: „Nyertünk! Megnyertük a főnyereményt!” Majd írói utasításra hatásszünet következik – „Csönd” – és akkor elhangzik a minden gyanút megdöntő érv: „Ötösünk van!” Kezdődhet a történet. „Mennyi?” – kérdezi a Nő. „Több mint hatszázmillió” Az első reakció: „Kétmilliárd szokott lenni.” Most ennyi. „Nem elég...?” Előkerül a bűnös szelvény. A Nő még mindig nem érti, több mint hatszázmillió. „Erre a vacakra?” Amikor világossá vált, igen, erre a vacakra, akkor ösztönösen beindul a problémakerék. „El kell dugni.” Hová? S felfedezik a polcon a

kakaósdobozt, amelyiken azt írja, Prah, még a Nő szülei hozták évekkel ezelőtt Jugóból. Miután az a „vacak” cetli biztos helyre kerül, beindul a vége nincs kérdéssor: mire költjük? Kis és nagyon nagy tervek sorjázna. „Kicséréljük a függönyt”, „Kidobom az emeletes ágyat a gyerekszobából, évek óta lelóg a lábuk...” Majd komolyodik az ügy: „Elmegyünk nyaralni, együtt!... egész nyárra!” – mondja a Nő. Ehhez azonban a Férfinak fel kellene mondania. Csakhogy az egyenesen elképzelhetetlen. S ekkor beáll az első csönd, ami majd több mint százszor fog megisméltódni. Mint minden csöndbe meredt merész gondolatot, amit cikis megvalósítani, ezt is, egy képtelen, a kimondás pillanatában még nem komikusnak észlelt ötlet old fel: „Veszünk Jugóban (nem véletlenül ott, onnan ered a kakaósdoboz!) egy villát a tengerparton!” Így a Nő. A Férfi megpróbálja visszafogni a Nő lelkesedését: „Nincs már Jugó!” Hiába. Ha egyszer beindul a fantázia. Nem is villát, egy szigetet. Talán épp azt, amit „Ricsárd Börtön meg az Elizabeth Télor kaptak” Titótól. Ha nem eladó, húzná meg a féket a Férfi, de nincs apelláta: „De nekem az kéne...” Csakhogy ennek akadályai lehetnek. Ügyvéd kell, aki eligazítja őket. Igen, de „pénzbe kerül”, mondja a Nő, s ezzel visszazökkennek nincstelenséggel terhes mindennapjaik világába. Újabb csönd, majd újabb merész ötlet: vegyünk hát palotát. Csönd. Jó, de ez is problémás. Csönd. Akkor tegyük bankba. Ott kamatozni fog. Csönd. Egyévi kamatból megvehetnék azt a lakást („...három szoba... Erkély... Telefon... Kábeltévé...”), amit régen kinéztek. Á, mégse, rossz helyen van. Csönd. Újabb merész lendület: „...veszek egy helikoptert” – mondja a Férfi – „meg egy Saabot, pont olyan, mint a vezérnek volt Németben, egyszer láttam, ezüstmetál...” S így hullámszerűen a reális és irreális ötletek, tervek. Mérhetetlen vágyak és félelemből következő megtorpanások váltják egymást – el kell titkolni, tartani kell a felbérelt gyilkosoktól, kurvázni fogsz, a rokonok kiszagolják, hogy pénzünk van, tudni kell a helyzethez illően viselkedni, hogy hozzuk el azt a temérdek pénzt, kamionnal, hánnyal, de lehet, oda se adják nekik, de ha mégis, onnantól gazdagok módjára kell gondolkodni, viselkedni, illik adakozni, de a pénz meg is ronthat, szeretni is a pénzükért fogják őket... –, majd váratlanul, de nem ok s nem lélektanilag felismerés nélkül mondja ki a Nő: „Adjuk vissza.” Csönd. Lenne rá magyarázat: „Későn jött ez nekünk... A gyerekeknek meg túl korán.” S különben is minek: a pénzért nem lehet „kicsérélni, ami volt. Nyomorúság, az volt. Azt nem lehet kicsérélni utólag. Akkor meg minek?” Látni se akarom ezt a szar szelvényt. Még szájalmat se kapunk senkitől sem, mondja a Nő. Eddig „Esendő voltál... Kicsi, vacak ember...” Most a pénz ettől is megfosztaná őket: „Gazdag embert nem lehet szánni.” Újból csönd. Most már egyre gyakrabban, minden replika után. Míg végül is a Férfi nem mondja

ki: „Égessük el. Ezt a szart.” A Nő még bizonytalan: „Nem lehetne, hogy felveszünk belőle valamennyit? Nem sokat... Csak annyit, hogy sírkövet állíthassak apukának...” De mintha a Férfi már döntött volna: „Meggyújtom.” Vagy mégsem: „Meggyújtsam?” – kérdezi. Csönd, ami alatt arra gondolnak: „Megfogiuk ezt bálni. Bele fogunk örülni, rögtön utána.” „Nem baj”, feleli a Nő. Megint csönd. Majd kitör a Férfi: hosszú átkozódásba kezd: „Kapjanak édszet, rákot, madárinfluenzát – másszanak rájuk a végrehajtók – kapcsolják ki az áramukat – egyenek zsírszalonnát reggeldélben-este – ne lássanak jó meccset soha – mérgezzék meg a vizüket – rohadjon le a tökük – vakuljanak meg – ne kapjanak beutalót – temessék el őket elevenen – [...] – kaszálják le őket a terroristák – [...] – ha lenne pénzem, géppuskát vennék, és lőnék, lőnék, lőnék!...” Ismét csönd. Majd szinte semleges kijelentés következik: „Meggyújtom.” „Gyújtsd meg”, egyezik bele a Nő. S következik az utolsó szerzői utasítás. „Férfi gyufát gyújt, Nő tartja a szelvényt, a szelvény lángra kap. Sötét lesz, csak a szelvény ég, lassan elhamvad, sötét.” Mielőtt azonban a *Prab*hal kapcsolatos szakmai vonatkozásokat említeném, utalnék arra, hogy a drámákban a pénz motivikus felhasználása két merőben különböző megoldáshoz vezethet. A történetek, melyeket főmotívumként a pénz mozgat, legyen jelképe akár bögre, akár ládika netán éppen, mint Spirónál, lottószelvény, vagy – mint a sikerre kihegyezett esetekben – happy enddel, vagy pedig már-már tragikusan, de legalábbis szomorúan végződnek. A *Prab* az utóbbi változatot példázza. Ennek kialakulását szerettem volna megmutatni a fenti elemzéssel. Azt, hogy Spiró tragikomédiája a cselekményt előre vivő, ún. dinamikus, de ugyanakkor a helyzet megoldhatatlanságát egyre inkább sejtető, és a cselekményt leállító, ún. statikus vagy kételkedő motívumok (esetünkben ez a csönd) állandó váltakozása által formálódik hatásos drámai struktúrává. Bár a motiváción azoknak az indítékoknak az összességét értjük, amelyek az emberi létevékenységet belülről határozzák meg, de hogy ezek a lelki indítékok drámai erővel működjenek, elkerülhetetlenül szükség van a belső és a külső világ oppozíciójára, ahogy ezt Spiró György *Prabja* is meggyőzően tanúsítja. Hogy az így indukált drámai feszültség kialakul-e, az egyfelől a dráma elemzésével bizonyítható, másfelől pedig azzal, hogy a műben felépített motívumrendszer hatással van-e a befogadásra. Hogy az előadás közönsége magáénak érzi-e a szövegbeli problematikát. A *Prab* általam eddig ismert előadásai, függetlenül attól, hogy jók vagy kevésbé jók, zömmel jó szakmai és nézői fogadtatásra találtak. Ezt igazolja a darab nemrégiben belgrádi bemutatója is, melynek *Politika*-beli kritikusa a következő címmel ajánlja az olvasók figyelmébe a *Prabot*: Nem is tudjuk, hogy a nyomor mi mindent pusztít el bennünk. Kell-e ennél időszerűbb ajánlólevél?

Kiadások

SPIRÓ György (2002): *Elsötétítés*. Dráma. Honderű, Ab Ovo, Budapest

SPIRÓ György (2006): *Prab*. Komédia. Színház, 10

Irodalom

KOLTAI Tamás (2008): *Vesztes szelvény*. Spiró György: Prah = Koltai Tamás: *Színház a parcellán*. Palatinus, Budapest, 99.

MARGÓCSY István (2015): *Világdráma – kicsiben*. Spiró György: *Koccanás = Margócsy István: Eleven hattyú*. Kalligram, Pozsony, 349.

RADNÓTI Zsuzsa (2003): Spiró György = Radnóti Zsuzsa: *Lázadó dramaturgiák*. Palatinus, Budapest, 293.

